

WYCHOWAWCZO-RESOCJALIZACYJNE ŚRODKI ODDZIAŁYWANIA NA SKAZANYCH

Wiola Friedrich, e-mail: wiola.friedrich@gmail.com
Zakład Psychologii Klinicznej i Sądowej
Uniwersytet Śląski w Katowicach
ul. Grażyńskiego 53, 40-126 Katowice

STRESZCZENIE

Na efektywność sankcji izolacyjnych, a więc i skuteczność kary pozbawienia wolności, wpływają działania prowadzone na etapie wykonawczym. Sposób funkcjonowania systemu penitencjarnego i prowadzenie oddziaływań poprawczych wobec skazanych jest więc głównym i bardzo istotnym środkiem resocjalizacyjnym. Kodeks karny wykonawczy (k.k.w.)¹ określa szereg środków, które mogą pomóc skazanemu w społecznej readaptacji i niepowrotności do przestępstwa. Zindywidualizowane oddziaływania na skazanego w ramach określonych systemów odbywania kary wyrażają zasadę indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności, a tym samym stanowią kontynuację zasady przewidzianej w art. 55 kodeksu karnego (k.k.)², która mówi o dostosowaniu środka do konkretnego sprawcy. W art. 67 § 3 (k.k.w.)³ ustawodawca określa nieenumeratywny katalog środków i metody oddziaływania penitencjarnego, którymi są: zatrudnienie, nauczanie, utrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym, zajęcia kulturalno-oświatowe (art. 135 k.k.w.)⁴, zajęcia sportowe, środki terapeutyczne, nagrody, ulgi, kary dyscyplinarne, pomoc postpenitencjarna. Autorka skupi się na omówieniu czynników wspierających resocjalizację. Wzbogacenie wiedzy osobistej, rozwój zainteresowań, stymulacja intelektu oraz kształtowanie określonych cech osobowości, to korzyści płynące z tych form aktywności.

Słowa kluczowe: edukacja skazanych, środki resocjalizacyjno- wychowawcze, osadzeni, resocjalizacja, metody, kodeks karny wykonawczy

Instruments which support the rehabilitation system

ABSTRACT

In order to make the insulation sanctions effective, some activities at the execution stage should be done, especially the functioning of the penitentiary system and instruments which are applied to prisoners. The executive Penal Code specifies many instruments which can be helpful for the prisoners adaptation to freedom. The importance of customizing the influence of individual selected methods is based on article 55 (Penal Code). In article 67 (Executive Penal Code) legislators specify the individual selected methods such as: employment, education, staying in touch with family and the outside world, cultural and educational activities (article 135 Executive Penal Code)⁵, classes sports, therapeutic methods, awards, incentives, disciplinary penalties and post-penitentiary system. The author

1 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, poz. 557).

2 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553).

3 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, dz. cyt.

4 Tamże, art. 135.

5 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, dz. cyt.; Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, dz. cyt.

focuses on the discussion of the factors that support the prison rehabilitation specially on education and self- education. Enrichment of **personal knowledge, interests development, intellectual stimulation** and development of certain personality traits- this is the benefit of these kinds of methods.

Key words: prisoners education, rehabilitation methods, prisoners, rehabilitation, methods, Executive Penal Code

WPROWADZENIE

Resocjalizacja jest najczęściej rozumiana jako ponowny proces uspołecznienia (ponowna socjalizacja) polegający na zmianie indywidualnego doświadczenia skazanego. Proces ten zależy przede wszystkim od zmiennych osobowościowych i doświadczenia skazanych, czyli odbiorców tych oddziaływań oraz od funkcjonariuszy więziennych jako podmiotów resocjalizujących – ich cech, wiarygodności, autentyczności⁶. Zainteresowanie skutecznością środków resocjalizacyjno-wychowawczych (a więc i resocjalizacji) wiąże się z licznymi sprzecznymi doniesieniami, z których jedne wskazują na efektywność środków, inne na niski poziom skuteczności tych zabiegów, a niektóre na całkowity brak rezultatów⁷. Część analiz empirycznych sugeruje większą efektywność kar wolnościowych⁸, pewna grupa zaś wskazuje na podobną skuteczność kar izolacyjnych i nieizolacyjnych⁹. Losami byłych skazanych zaczęto się **interesować wraz z rozwojem kryminologii (m.in. prace C. Lombroso zawierały charakterystyki właściwe dla sprawców przestępstw)**¹⁰. Następnie, badania na temat odczuwanej dolegliwości kary badacze realizowali pod kątem odpowiedzi na pytanie: czy spełnione zostały przedsiębrane cele? W Polsce, w chwili obecnej trudno znaleźć badania weryfikujące efektywność, które bazują na pytaniach: co powoduje, że część skazanych wraca do przestępstwa po odbyciu kary pozbawienia wolności, a część nie?; co sprawia, że były przestępca jest w stanie funkcjonować w warunkach wolnościowych bez naruszania prawa i zgodnie z zasadami moralnymi?; jak środki resocjalizacyjno-wychowawcze oddziałują na wykonywanie kary pozbawienia wolności?; które środki resocjalizacyjno-wychowawcze są najbardziej pożądane? Niepokojące są jednak informacje o wynikach kontroli Najwyższej Izby Kontroli w sprawie readaptacji społecznej skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności, przeprowadzonej w okresie od 1 stycznia 2012r. do 19 grudnia 2014r. Kontrola wykazała, iż poszczególne służby, które są wyspecjalizowane w pracy ze skazanymi nie działają kompleksowo, przez co prowadzone przez nie oddziaływania resocjalizacyjne są mało skuteczne. Sama sytuacja izolacji więziennej stanowi dla osadzonego sytuację trudną w związku z czym prócz działań mających na celu ponowną socjalizację skazanego, należy również prowadzić interwencje celem zapobieżenia negatywnym skutkom izolacji więziennej. Jak wynika z przeprowadzonej kontroli liczba programów resocjalizacyjnych rośnie (z około 4750 w 2012r. do około 6300 w 2013r.) jednak ilość nie przekłada się na ich jakość. Brak wiedzy z zakresu resocjalizacji twórców programów, zbyt długi okres oczekiwania na kwalifikację do programu, mała ilość oddziałów terapeutycznych, brak prawidłowo sformułowanych narzędzi ewaluacyjnych, mała przydatność do warunków życia na wolności, zbyt duża liczba osadzonych przypadających na jednego wychowawcę (nawet 110 osób) czy psychologa (nawet 369) to tylko niektóre czynniki stojące za niską skutecznością proponowanych

6 M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2001, s. 267-268; B. Urban, J.M. Stanik, *Resocjalizacja*, tom 1, Warszawa 2007, s. 340.

7 H. Machel, *Kryzys idei resocjalizacji penitencjarnej – problem nie tylko polski*, [w:] G. Chojnacka-Szawłowska, B. Pastwa-Wojciechowska, *Kliniczne i sądowo-penitencjarne aspekty funkcjonowania człowieka*, Kraków 2007; I. Niewiadomska, *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Lublin 2007, s. 233 - 239; L. Pytka, *Pedagogiki resocjalizacyjna*, Warszawa 2005, s. 124 - 185; P. Szczepaniak, *P. Kara pozbawienia wolności a wychowanie*, Kalisz – Warszawa 2003, s. 86 - 108.

8 T. Szymanowski, *Stosowanie nowych unormowań w systemie penitencjarnym po reformie prawa karnego w Polsce*, [w:] H. Machel, (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce: w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006, s. 41-52.

9 A. Baładynowicz, *System probacji w Polsce – diagnoza i kierunki zmian w polityce kryminalnej*, [w:] H. Machel, dz.cyt., s. 53-68.

10 K. Sitnik, *Teorie biologiczne w procesie wyjaśniania etiologii przestępczości kobiet*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis”, Vol.1 no.2, 2012, s.191-207.

środków¹¹. Celem niniejszego wywodu jest scharakteryzowanie podstawowych środków resocjalizacyjno-wychowawczych stosowanych w praktyce penitencjarnej w oparciu o obowiązujące przepisy prawa i doświadczenie autora zdobyte w toku prowadzonych badań naukowych na terenie jednostek penitencjarnych w całej Polsce.

SPECYFIKA I WSKAŹNIKI SKUTECZNOŚCI KARY POZBAWIENIA WOLNOŚCI: POPRAWA JURYDYCZNA I POPRAWA MORALNA

Zanim przejdę do omówienia poszczególnych resocjalizacyjnych środków oddziaływania na skazanych, konieczne jest wyjaśnienie czemu te środki mają służyć. Zgodnie z art. 67 § 1 k. k. w., podstawowym celem wykonywania kary pozbawienia wolności jest „wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądaných postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego i tym samym powstrzymania się od powrotu do przestępstwa”¹². Artykuł ten formułuje *expressis verbis*, iż głównym celem jest kształtowanie pożądanej postawy społecznej, a co za tym idzie – powstrzymanie skazanego od powrotu do przestępstwa. To rezultat, który powinien być urzeczywistniony na skutek odbycia kary. Ważnym celem jest również społeczna rehabilitacja sprawcy przestępstw, przygotowanie skazanego do życia na wolności, prowadzenie działań na rzecz jego readaptacji społecznej, kształtowanie poczucia odpowiedzialności, woli współdziałania¹³. Należy przy tym pamiętać o treści art. 4 § 1 k. k.¹⁴, który nakazuje wykonywanie kar w sposób humanitarny, z poszanowaniem godności skazanego¹⁵. Cele wykonywania kary pozbawienia wolności z § 1 k.k.w. dotyczą wszystkich kar pozbawienia wolności, także kary 25 lat pozbawienia wolności i kary dożywotniego pozbawienia wolności. Cele te odnoszą się przede wszystkim do czasu przebywania skazanego w jednostce, ale także powinny być kontynuowane po odbyciu kary¹⁶. K. k. w. podkreśla więc znaczącą rolę funkcji kary pozbawienia wolności jaką jest prewencja szczególna (cel zapobiegawczy i wychowawczy), sprowadzanej często do poprawy sprawcy poprzez wymierzenie mu kary i wykonanie jej wobec niego. Takie sformułowanie normy wykonania kary pozbawienia wolności oznacza, że kara ta ma być skuteczna i wg Henryka Machela¹⁷ służy dwóm celom. Po pierwsze (jest to cel minimum), ma powstrzymać skazanego od powrotu do przestępstwa. Dążenie do niepopelnienia przez skazanego kolejnego czynu karalnego stanowi realizację tego celu – poprawę jurydyczną¹⁸. Jako przestępcę powrotnego, w myśl konstrukcji kryminologicznej można określić osobę, która ponownie została skazana za przestępstwo popełnione po poprzednim skazaniu niezależnie od tego jakiego rodzaju było to przestępstwo. Recydywistą jest zatem osoba karana drugi lub każdy następny (n-ty) raz, bez względu na ich liczbę. Zgodnie z drugą konstrukcją (prawnokarnym ujęciem przewrotności do przestępstwa), jako przestępcę powrotnego nie traktuje się każdego ponownie skazanego, lecz tylko takiego, który spełnia warunki określone w art. 64§1 i 2 k.k. Od zwykłej powrotności do przestępstwa oraz tej w rozumieniu przepisów prawa

11 Departament Porządku i Bezpieczeństwa Wewnętrznego, *Informacje o wynikach kontroli Najwyższej Izby Kontroli w sprawie readaptacji społecznej skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności*, Departament Porządku i Bezpieczeństwa Wewnętrznego, kpb-4101-006-00/2014 nr ewid.177/2015/p/14/044/kpb, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-readaptacji-spoecznej-skazanych-na-wieloletnie-kary-pozbawienia-wolnosc.html>, 18.02.2016.

12 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, dz.cyt.

13 K. Dąbkiewicz, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 250-254; J. Lachowski, (red.), *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 316-323; S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 232-241; K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2014, s.415-422; J. Warylewski, *O wybranych funkcjach i celach kary pozbawienia wolności*, [w:] Machel, H. (red.), dz.cyt., s. 19-28.

14 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, dz.cyt.

15 T. Dukiet-Nagórska, *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, Warszawa 2012, s. 237-238; J. Hołda, Z. Hołda, B. Żurawska, *Prawo karne wykonawcze*, Warszawa 2012, s. 19-25, 152-155; S. Paweła, *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*, Warszawa 2007, s. 66-73, 166-222; Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483).

16 K. Dąbkiewicz, dz.cyt., s. 250-254; S. Lelental, dz. cyt., s. 232-241; J. Lachowski, dz. cyt., s. 316-323.

17 H. Machel, dz. cyt.

18 T. Szymanowski, J. Migdał, *Prawo karne wykonawcze i polityka penitencjarna*, Warszawa 2014, s. 27-178, 261-416, 439-444.

karnego należy odróżnić recydywę penitencjarną, czyli odbywanie co najmniej po raz drugi kary pozbawienia wolności¹⁹. Po drugie (jest to cel maximum): kara pozbawienia wolności powinna umożliwiać także realizację celu maksymalnego, a więc poprawę moralną, która bazuje na kryteriach skłonności do doświadczania różnego rodzaju uczuć w sytuacjach przekraczania i realizowania subiektywnie ważnych norm moralnych²⁰. Szczególny nacisk kładzie się na przywrócenie równowagi psychicznej i przygotowanie skazanego do współżycia społecznego w warunkach wolnościowych²¹. Niewątpliwie wszystkie te działania są nastawione na efektywność i skuteczność rozumianą jako „takie wykonywanie kary, które zmierza do osiągnięcia podstawowych jej celów za pomocą odpowiednich środków oddziaływania, zgodnych z zasadami i przepisami prawa penitencjarnego”²² z uwzględnieniem uwarunkowań leżących po stronie skazanego i związanych z jego cechami, ale także uwarunkowań instytucjonalnych oraz społecznych.

Zanim przejdę do omówienia poszczególnych oddziaływań zaznaczę, iż karę pozbawienia wolności można odbywać w różnego rodzaju zakładach karnych (art. 69 k.k.w.: dla młodocianych, dla odbywających karę po raz pierwszy, dla recydywistów penitencjarnych, dla odbywających karę aresztu wojskowego), poszczególnych typach zakładów karnych (art. 70 k.k.w.: zamknięty, półotwarty, otwarty) oraz wykonywać w trzech systemach (art. 81 k.k.w.: zwykły, programowego oddziaływania, terapeutyczny)²³. Ma to istotne znaczenie z punktu widzenia uczestnictwa np. w poszczególnych programach resocjalizacyjnych. Co do zasady karę odbywa się w systemie zwykłym. Wyjątek dotyczy skazanych młodocianych, którzy obowiązkowo odbywają karę w systemie programowego oddziaływania oraz skazanych dorosłych, którzy wyrazili zgodę na wykonanie wobec nich kary w systemie programowego oddziaływania²⁴.

ŚRODKI ODDZIAŁYWAŃ PENITENCJARNYCH

W odróżnieniu od metod resocjalizacyjnych, które mają psychopedagogiczny charakter, środki oddziaływań penitencjarnych są szczegółowo określone w regulacjach prawnych²⁵. Indywidualizacja kary pozbawienia wolności polega na takim doborze środków i metod oddziaływania, który zapewni ich dostosowanie do celu wykonywania tej sankcji w przypadku konkretnego więźnia. Efektywność sankcji izolacyjnych może być także uwarunkowana działaniami prowadzonymi na etapie wykonawczym, a więc sposób funkcjonowania systemu penitencjarnego i prowadzenie oddziaływań poprawczych wobec skazanych. K. k. w. określa szereg środków, które mogą pomóc skazanemu w społecznej readaptacji²⁶. Zindywidualizowane oddziaływania na skazanego w ramach określonych systemów odbywania kary, wyrażają zasadę indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności, a tym samym stanowią kontynuację zasady przewidzianej w art. 55 k.k.²⁷ Z kolei w art. 67 § 3 k.k.w.²⁸ ustawodawca określa środki i metody oddziaływania penitencjarnego, którymi są: zatrudnienie; nauczanie; utrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym; zajęcia kulturalno-oświatowe; zajęcia sportowe; środki terapeutyczne.

Nie jest to katalog zamknięty, gdyż do środków oddziaływań na skazanych można także zaliczyć:

- nagrody;

19 J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2007, s. 307- 315.

20 H. Machel, dz.cyt.

21 L. Paprzycki, *Problematyka psychiatryczna i psychologiczna w prawie i postępowaniu karnym. Granice kompetencji biegłych i organów procesowych*, „Chowanna” 2011, 2(37), s. 99-130.

22 I. Niewiadomska, dz.cyt., s. 233.

23 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, dz. cyt.

24 Tamże, art. 95.

25 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, dz. cyt.

26 G. Szczygieł, *Společna readaptacja skazanych – próba oceny*, [w:] Machel, H. (red.), dz.cyt., s.173- 182.

27 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, dz. cyt.

28 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, dz. cyt.

- ulgi;
- kary dyscyplinarne;
- pomoc postpenitencjarna;
- działalność duszpasterską;
- udział w programach profilaktycznych;
- nowe środki i metody oddziaływania na skazanych²⁹.

Aby podjęte działania zapobiegawcze i zwalczające były skuteczne, należy uprzednio ustalić przeciw czemu mają być skierowane. Temu właśnie służy diagnoza penitencjarna i poczynione w jej ramach ustalenia. Dobór właściwych środków oddziaływania, oparty jest więc na rozpoznaniu historii przestępstwa konkretnego sprawcy³⁰. Stanisław Paweła³¹ wśród czynników warunkujących skuteczność oddziaływań wymienia: poznanie osobowości skazanego, właściwy dobór środków wychowawczych i psychoterapeutycznych, zakres współdziałania skazanych w wykonywaniu kary, modyfikowanie kar i środków karnych stosownie do postępów resocjalizacyjno-wychowawczych.

Zatrudnienie skazanych uważa się we współczesnej doktrynie penitencjarnej za jeden z najważniejszych środków resocjalizacyjnych, gdyż przygotowuje do życia w społeczeństwie (w warunkach wolnościowych) poprzez kształtowanie nawyku pracy i poczucia odpowiedzialności. Reguluje to głównie oddział 5 rozdziału X k.k.w.³². Osadzeni mogą zostać zatrudnieni na terenie zakładu karnego lub poza zakładem karnym, odpłatnie lub nieodpłatnie³³. Uprawnione do zatrudnienia nieodpłatnego są organy administracji publicznej i samorządu terytorialnego, organizacje pożytku publicznego oraz instytucje charytatywne. Uprawnione do zatrudnienia odpłatnego są osoby prowadzące jednoosobową działalność gospodarczą, spółdzielnie oraz spółki³⁴. Zgodnie z obowiązującymi przepisami z tytułu kosztów zatrudnienia, przedsiębiorca zatrudniający osoby pozbawione wolności, otrzymuje ryczałt w wysokości 20% wartości wynagrodzeń przysługujących zatrudnionym osobom oraz po spełnieniu określonych warunków, może ubiegać się o dotację lub pożyczkę³⁵. Dane z 2014 r. wskazują, iż ogółem osób przebywających w zakładach karnych było 80 129, z czego 24 101 skazanych było zatrudnionych. Współczynnik powszechności zatrudnienia skazanych wyniósł więc w styczniu 32,6%³⁶. Skazany może być zatrudniony na podstawie umowy o pracę, umowy zlecenia, umowy o dzieło, umowy o pracę nakładczą albo na innej podstawie prawnej³⁷.

Następnymi czynnikami wspierającymi resocjalizację są nauczanie oraz samokształcenie więźniów³⁸, które wzbogacają wiedzę osobistą, kształtują takie cechy charakteru jak: obowiązkowość, systematyczność, poczucie odpowiedzialności. Populacja osób skazanych charakteryzuje się zwykle niskim poziomem wykształcenia. Okres pozbawienia wolności może więc być wykorzystany na uzupełnienie braków w wykształceniu, zdobyciu dodatkowych kwalifikacji zawodowych itp. Przy niektórych zakładach karnych i aresztach śledczych działają szkoły, które są publicznymi ośrodkami

29 I. Niewiadomska, dz. cyt.; M. Puszka, *Oddziaływanie na skazanych przez kulturę a realizacja celów wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska (red.), *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*, Lublin 2005, s. 203-213.

30 G. Kowalski, *Etiologia czynu przestępczego a wykonanie kary pozbawienia wolności*, [w:] J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska, dz. cyt., s. 67-87.

31 S. Paweła, dz. cyt., s. 66-73, 166-222.

32 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, dz. cyt., art. 121§2.

33 Tamże, art. 123a§1.

34 *Oferta zatrudnienia osadzonych*, <http://sw.gov.pl/pl/o-sluzbie-wiezionej/jak-zatrudnic-skazanego/>, 27.12.2015.

35 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 stycznia 2012 roku w sprawie Funduszu Aktywizacji Zawodowej Skazanych i Rozwoju Przywieszennych Zakładów Pracy (Dz.U.103/2012).

36 G. Mońka, A. Zientarska, *Miesięczna informacja statystyczna, Styczeń 2016*, http://sw.gov.pl/Data/Files/001c169lidz/2014_styczen_statystyka_biezaca.pdf, 27.12.2015.

37 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, dz. cyt., art. 121§2.

38 Tamże, art. 130-134.

edukacyjnymi, działającymi zgodnie z ustawą o systemie oświaty³⁹. Szkoły i placówki oświatowe działające przy zakładach karnych i aresztach śledczych organizowane są na wszystkich poziomach edukacyjnych z wyjątkiem szkół wyższych, realizując takie same podstawy programowe jak szkoły masowe, a kadra naukowa musi spełniać te same kryteria, które obowiązują w placówkach „wolnościowych”. W roku szkolnym 2013/2014, przy jednostkach penitencjarnych, funkcjonowało 51 szkół. Szkoły przywięzienne i pozawięzienne w roku szkolnym 2013/2014 objęły nauczaniem 4459 osadzonych⁴⁰. Skazani mogą podjąć również naukę poza jednostką penitencjarną, w której przebywają (w tym w szkole wyższej). Nauczanie może mieć charakter obligatoryjny (dla osadzonych, którzy nie ukończyli 18. roku życia, zobowiązanych do realizacji obowiązku szkolnego i obowiązku nauki na podstawie ustawy o systemie oświaty) lub fakultatywny. Dodatkowo osadzeni mogą korzystać z różnych szkoleń kursowych organizowanych przez jednostkę (np. kursu murarskiego, tynkarskiego, tpeciarskiego, kucharskiego itp.) oraz kursów aktywizacji zawodowej⁴¹.

Istotą kolejnego środka resocjalizacyjnego jest podtrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym. Kontakty te mogą mieć charakter pośredni (korespondencja, paczki, radio, telewizja, rozmowy telefoniczne, skype) lub bezpośredni (widzenia, przepustki)⁴². Najważniejszą i oczywistą korzyścią jest podtrzymanie więzi emocjonalnych z rodziną oraz poczucie pewności co do miejsca powrotu po odbyciu kary. Widzenia⁴³ są jedną z podstawowych form zapewniających kontakty z rodziną. W zależności od typu zakładu karnego (otwarty, półotwarty, zamknięty) są w różnym stopniu kontrolowane. W zakładzie karnym typu otwartego skazany może skorzystać z nieograniczonej liczby widzeń, w zakładzie karnym typu półotwartego – z trzech widzeń w miesiącu, natomiast w zakładzie karnym typu zamkniętego skazany – z dwóch widzeń w miesiącu. Artykuł 105a k.k.w. szczegółowo określa długość jednego widzenia, osoby uczestniczące oraz pozostałe warunki i zasady, które dodatkowo są uszczegółowione w ogłoszeniu dyrektora danego zakładu karnego⁴⁴. Kolejnym istotnym problemem wartym wspomnienia są kontakty z dziećmi. Skazani mają prawo do dodatkowego widzenia z dziećmi. W krajach Europy Zachodniej, szczególnie w Wielkiej Brytanii bardzo popularne są programy skierowane bezpośrednio do dzieci uwięzionych rodziców, które mają pomóc dziecku w radzeniu sobie z tymczasową nieobecnością jednego z rodziców. W Polsce praktyka ta jest póki co bardzo rzadka, jednak jedno ze stowarzyszeń realizuje taki projekt od maja 2014 r. W projekcie tym biorą udział dwie jednostki penitencjarne w Krakowie: Areszt Śledczy Montelupich oraz Zakład Karny Ruszcza. Projekt polega na nagraniu czytanej przez osadzonego bajki oraz przygotowaniu projektu okładki do swojego nagrania. Taka forma utrzymywania kontaktów niweluje nie tylko negatywne konsekwencje separacji dziecka od jednego z rodziców, ale także, a może przede wszystkim, pozwala na większy udział rodzica osadzonego w życiu rodzinnym, rozwija jego wyobraźnię i wrażliwość, kształtuje umiejętności wyrażania uczuć oraz zmniejsza stres związany z izolacją⁴⁵.

Działalność kulturalno-oświatowa, społeczna, kultura fizyczna i zajęcia sportowe⁴⁶ to kolejne metody oddziaływania resocjalizacyjnego polegające na stwarzaniu skazanemu odpowiednich warunków spędzania czasu wolnego. Prócz organizowania czasu wolnego, zajęcia takie stwarzają niepowtarzalną możliwość zmiany ról. Skazany z osoby biernej może stać się inicjatorem i współorgani-

39 Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. 1991 nr 95 poz. 425).

40 *Nauczanie skazanych w zakładach karnych i aresztach śledczych*, <http://www.sw.gov.pl/pl/o-sluzbie-wieziennej/edukacja-skazanych/>, 18.02.2016.

41 *Instrukcja Nr 5 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej w sprawie szczegółowego trybu organizowania nauczania w szkołach oraz szkolenia kursowego w zakładach karnych i aresztach śledczych z dnia 25 listopada 2008*, http://www.bip.sw.gov.pl/Dokumenty/instrukcja_21wsprawieszczegolowegootrybuorganizowanianauczaniawszkolach.pdf, 12.08.2016; M. Ciosek, dz. cyt., s. 269; I. Niewiadomska, dz. cyt., s. 166-169; B. Urban, J.M. Stanik, dz. cyt., s. 341.

42 B. Urban, J.M. Stanik, dz. cyt., s. 342-343.

43 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, dz. cyt., art. 90, 91, 91a, 92, 105, 105a, 217, 234, 247.

44 E. Pindel, *Metodyka pracy ze skazanym*, „Probacja” 2011, nr. 1.

45 E. Startek, *Projekt Poczytaj mi*, <http://probacja.org/nasze-projekty/projekt-poczytaj-mihr-n-wiezniowie-czytaja-dziecio/>, 28.12.2015.

46 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, dz. cyt., art. 135-136a.

zatozem różnych aktywności. Poza tym, wymienione środki resocjalizacyjne związane są z dużymi możliwościami rozwoju osobistego (rozwijanie zainteresowań, samorealizacja) oraz pomagają w redukcji napięcia, impulsywności czy przejawów agresji. Wiele z tych oddziaływań opiera się również na współpracy osadzonych, co może zwiększać poczucie własnej skuteczności, łagodzić konflikty i podporządkowywać osobiste ambicje interesowi całej grupy. W tego rodzaju aktywności angażuje się niewielka ilość skazanych, a u pozostałej większości dominują bardziej bierne formy: czytanie prasy, książek, oglądanie telewizji, słuchanie radia, granie w gry. Pomimo wielu zalet tej formy oddziaływań, środek ten nie jest wystarczająco efektywny z uwagi na niechęć skazanych wobec dużej części tych form aktywizacji⁴⁷.

Środkami resocjalizacyjnymi zaliczanymi do metod najbardziej nowoczesnych są oddziaływania terapeutyczne⁴⁸, których organizacja wynika z faktu, że do jednostek penitencjarnych trafia duża liczba osób z problemami w funkcjonowaniu psychicznym (uzależnienia, zaburzenia osobowości, zaburzenia seksualne), co wzmacnia negatywne skutki izolacji więziennej, a przez to zwiększa niedostosowanie do życia po opuszczeniu jednostki. W związku z tym, karę pozbawienia wolności można wykonywać w systemie terapeutycznym lub systemie programowego oddziaływania⁴⁹. Środki te, jak wszystkie pozostałe, są ukierunkowane na realizację dwóch podstawowych celów kary pozbawienia wolności (cel minimum i cel maksimum), ale także na zapobieganie pogłębianiu się patologicznych cech osobowości, przywróceniu równowagi psychicznej, kształtowaniu zdolności współżycia społecznego oraz przygotowaniu do samodzielnej egzystencji. Oddziaływania terapeutyczne powinny rozpocząć się od właściwej diagnozy służącej identyfikacji problemów i przygotowaniu indywidualnego programu terapeutycznego⁵⁰.

Systemy nagród⁵¹ i kar⁵² są kolejnymi istotnymi środkami wspierającymi resocjalizację. Nagrody to pozytywne wzmocnienia motywujące do poprawy, a kary to wzmocnienia negatywne, które mają służyć wyeliminowaniu niepożądanych zachowań. Katalog nagród i kar ma charakter enumeratywny i przedstawiony został w Tab.1.

Mniej popularne i niewymienione bezpośrednio w przepisach prawa są następujące środki resocjalizacyjno-wychowawcze: pomoc postpenitencjarna⁵³, działalność duszpasterska oraz nowe środki i metody oddziaływania na skazanych⁵⁴. Postulat pomocy postpenitencjarnej związany jest z lękiem przed przyszłością, który osadzeni doświadczają na etapie poprzedzającym opuszczenie zakładu karnego. Oddziaływania postpenitencjarne w założeniu mają służyć pozytywnej readaptacji społecznej skazanych głównie poprzez intensywną pracę z więźniem przed jego spodziewanym wyjściem na wolność⁵⁵. Znaczenie oddziaływań religijnych w resocjalizacji jest uznawane za specyficzny środek działań poprawczych. Wartości religijne są traktowane jako czynniki ułatwiające zaistnienie wewnętrznej zmiany w skazanym, gdyż współwystępują ze wzrostem zachowań o charakterze prospołecznym⁵⁶. Art. 67§3 k.k.w.⁵⁷ zawiera katalog środków resocjalizacyjnych o charakterze nieenumeratywnym, w związku z czym istnieje możliwość wprowadzania nowych form oddziaływań poprzez

47 M. Ciosek, dz. cyt., s. 269.; I. Niewiadomska, dz. cyt., s. 169-170; B. Urban, J.M. Stanik, dz.cyt., s. 341.

48 M. Ciosek, dz. cyt., s. 271- 273.

49 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, dz.cyt., art. 81.

50 Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. U. z dnia 29 sierpnia 2003 r.); I. Niewiadomska, dz. cyt., s. 194- 219.

51 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny wykonawczy, dz.cyt., art. 137- 141 a.

52 Tamże, art. 142- 149.

53 R. Maleszczyk, *Wpływ aktywnych form oddziaływania penitencjarnego na zmiany postaw skazanych przebywających w areszcie śledczym w Kraśnymstawie w latach 1994–2004*, [w:] J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska, dz. cyt., s. 215- 225; M. Puszka, dz. cyt., s. 203-213.

54 I. Niewiadomska, dz. cyt., s. 174- 176.

55 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, dz. cyt., art. 164- 167a.

56 I. Niewiadomska, dz. cyt., s. 174- 176.

57 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, dz.cyt., art. 81.

tworzenie nowych służb, działów, zespołów czy stanowisk pracy⁵⁸. Powstają nowe koncepcje teoretyczne oparte o wyniki badań empirycznych, w związku z czym mogą powstawać nowe projekty oparte na naukowej metodologii uwzględniające aktualnie panujące warunki i trendy⁵⁹.

Tabela 1. Katalog nagród i kar

Katalog nagród	Katalog kar
zezwolenie na dodatkowe lub dłuższe widzenie,	nagana
zezwolenie na widzenie bez osoby dozorującej,	
zezwolenie na widzenie w oddzielnym pomieszczeniu, bez osoby dozorującej,	pozbawienie wszystkich lub niektórych nie wykorzystanych przez skazanego nagród lub ulg albo zawieszenie ich wykonania, na okres do 3 miesięcy,
zatarcie wszystkich lub niektórych kar dyscyplinarnych,	
nagroda rzeczowa lub pieniężna,	pozbawienie korzystania z udziału w niektórych zajęciach kulturalno-oświatowych lub sportowych, z wyjątkiem korzystania z książek i prasy, na okres do 3 miesięcy,
zezwolenie na widzenie bez dozoru, poza obrębem zakładu karnego, z osobą najbliższą lub osobą godną zaufania, na okres nie przekraczający jednorazowo 30 godzin,	
zezwolenie na opuszczenie zakładu karnego bez dozoru, na okres nie przekraczający jednorazowo 14 dni,	pozbawienie możliwości otrzymania paczek żywnościowych, na okres do 3 miesięcy,
pochwała,	
zezwolenie na częstsze branie udziału w zajęciach kulturalno-oświatowych, z zakresu kultury fizycznej i sportu,	pozbawienie lub ograniczenie możliwości dokonywania zakupów artykułów żywnościowych lub wyrobów tytoniowych, na okres do 3 miesięcy,
zezwolenie na przekazanie osobie wskazanej przez skazanego upominku,	
zezwolenie na odbywanie widzeń we własnej odzieży,	udzielanie widzeń w sposób uniemożliwiający bezpośredni kontakt z osobą odwiedzającą, na okres do 3 miesięcy,
zezwolenie na otrzymanie dodatkowej paczki żywnościowej,	
zezwolenie na dokonywanie dodatkowych zakupów artykułów żywnościowych i wyrobów tytoniowych oraz przedmiotów dopuszczonych do sprzedaży w zakładzie karnym,	obniżenie przypadającej skazanemu części wynagrodzenia za pracę, nie więcej niż o 25%, na okres do 3 miesięcy,
zezwolenie na telefoniczne porozumienie się skazanego ze wskazaną przez niego osobą na koszt zakładu karnego.	umieszczenie w celi izolacyjnej na okres do 28 dni.

Źródło: Opracowanie własne⁶⁰

CHARAKTERYSTYKA KILKU WYBRANYCH PROGRAMÓW RESOCJALIZACYJNYCH

W toku aktualnie prowadzonych przez autora na terenie kilkunastu zakładów karnych na terenie Polski badań nad uwarunkowaniami skuteczności kary pozbawienia wolności zauważono, iż największą popularnością cieszą się programy resocjalizacyjne skierowane do sprawców przestępstw: z art. 178 a k.k. (prowadzenie pojazdu pod wpływem środków odurzających), art. 207 k.k.⁶¹ (znęcanie się nad osobą najbliższą), z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii, czy sprawców uzależnionych. Działania resocjalizacyjne skupiają się więc na programach przeciwdziałania agresji, radzenia sobie z gniewem, konstruktywnych sposobów radzenia sobie ze stresem, krótkiej interwencji, profilaktyki uzależnień, edukacji i promocji zdrowia, podnoszących kompetencje społeczne i kształtujących pożądane postawy społeczne i poznawcze, czy przeciwdziałających pokryminalnym postawom.

Na stronie internetowej Służby Więziennej można znaleźć wiele ciekawych informacji i aktualności na temat prowadzonych działań. Pod koniec 2015 roku odbyła się uroczystość wręczenia naród w II Ogólnopolskim Konkursie na Program Resocjalizacji Sprzyjający Readaptacji Osób Pozbawionych Wolności. Pierwsze miejsce przyznane zostało programowi Leśna Kolonia realizowanym na terenie zakładu karnego w Krzywańcu dotyczącym kształtowanie umiejętności społecznych w środowi-

58 Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz.U. 2010 nr 79 poz. 523), art. 3.

59 I. Niewiadomska, dz.cyt., s. 221-232.

60 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, dz.cyt.

61 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, dz.cyt..

sku rodzinnych, szczególnie w relacji rodziców z dziećmi, który pozwalał na aktywny wypoczynek osadzonych rodziców z dziećmi, a tym samym podtrzymaniu kontaktu z własną rodziną.⁶² Drugie miejsce przyznano za program Wideoteka wolnego człowieka z Zakładu Karnego w Wojkowicach. Poprzez prelekcję filmów o wybranej tematyce poruszano kwestie stygmatyzacji, uzależnienia, wykluczenia społecznego, braku wiary we własne możliwości⁶³.

Na profilu społecznościowym znanej polskiej podróżniczki można było zobaczyć niedawno informację o środkach stosowanych w innych krajach: „Więźniowie w Brazylii mają możliwość zmniejszenia swojego wyroku o 4 dni po przeczytaniu każdej książki. Warunkiem jest napisanie raportu z wnioskami jakie wynieśli z lektury”⁶⁴. Zdecydowanie jest to ciekawy pomysł, jednak trudność mogłyby budzić ewentualne sposoby ewaluacji tego typu aktywności i weryfikacji sporządzonego raportu.

Ostatnią interesującą w ocenie autora aktywnością, którą wykorzystuje się w resocjalizacji jest program skierowany do osób skazanych na podstawie przepisów karnych ustawy o ochronie zwierząt. W 2012 roku powstał eksperymentalny program prowadzony w trzech polskich zakładach karnych w ramach którego osadzeni pracowali m.in. na rzecz schronisk dla zwierząt. Obecnie program skierowany wobec sprawców przemocy wobec zwierząt odbywa się na terenie kilku jednostek penitencjarnych w Polsce⁶⁵.

PODSUMOWANIE

Wszystkie działania resocjalizacyjne nabierają szczególnego znaczenia w warunkach izolacji człowieka. Poza korzyściami instrumentalnymi działania te to również sposób na kształtowanie postaw, wzbogacanie i ukazywanie wartości pozytywnych, samorozwój i samoedukację⁶⁶. Oddziaływania penitencjarne nastawione na resocjalizację skazanego mają ograniczyć i zapobiec negatywnym zjawiskom, którym jest poddany człowiek pozbawiony wolności, a do których można zaliczyć procesy stygmatyzacji, standaryzacji, degradacji, depersonalizacji⁶⁷. Karę pozbawienia wolności wykonuje się w trzech systemach: programowego oddziaływania, terapeutycznym i zwykłym⁶⁸. Zgodnie z art. 98 k.k.w.⁶⁹ w systemie zwykłym skazany może korzystać z dostępnego w zakładzie karnym zatrudnienia, nauczania oraz zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych. System programowego oddziaływania i jednostki terapeutyczne oferują dodatkowe specjalistyczne środki, zwłaszcza opiekę psychologiczną, lekarską i rehabilitacyjną⁷⁰. Redukcja wskaźników recydywy w wyniku oddziaływań penitencjarnych waha się i zależy od zastosowanego środka. Niepewność i duży rozrzut wskaźników związany jest z trudnościami w prowadzeniu studiów porównawczych w tej grupie osób ze względu na niejasne kryteria recydywy i różne metody⁷¹.

62 M. Pachała, S. Raszewska, M. Gołębiowski, *Najlepszy program resocjalizacyjny pochodzi z Krzywańca, a wyróżniony z Ostrowa Wlkp.*, <http://www.sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wieziennej-poznan/news,35960,najlepszy-program.html>, 18.02.2016r.; Zespół Prasowy CZSW, *Autorzy najlepszych programów resocjalizacyjnych nagrodzeni*, <http://www.sw.gov.pl/pl/aktualnosci/news,37395,autorzy-najlepszych-programow.html>, 18.02.2016.

63 Zespół Prasowy Centralny Zarząd Służby Więziennej, dz.cyt.; G. Kuciczek, *Autorski program resocjalizacyjny z ZK Wojkowice jednym z najlepszych w Polsce*, <http://www.sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wieziennej-katowice/news,36101,autorski-program.html>, 18.02.2016.

64 M. Wojciechowska, *Wpis na portalu społecznościowym facebook*, <https://www.facebook.com/MartynaAtTheEndOfTheWorld/photos/a-140339215564.233603.134582395564/10156488065865565/?type=3&theater>, 18.02.2016.

65 G. Kuciczek, dz.cyt., M. Kruczek, *Więźniowie i bezdomne psy. Przy zakładach karnych schroniska*, http://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/1,34962,15851828,Wiezniowie_i_bezdomne_psy__Przy_zakladach_karnych.html, 18.02.2016.

66 M. Puszka, dz. cyt., s. 203-213.

67 M. Ciosek, dz. cyt., s. 274-310; M. Puszka, dz. cyt., s. 203-213.

68 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy, dz. cyt., art. 81.

69 Tamże, art. 98.

70 A. Baładynowicz, dz. cyt., s. 53-68; S. Lelental, dz. cyt., s. 232-241; S. Paweła, dz.cyt., s. 66-73, 166-222.

71 A. Baładynowicz, dz. cyt., s. 53-68; H. Machel, dz.cyt.; S. Przybyliński, *Podkultura więzienna w procesie zmian*, [w:] H. Machel (red.), dz.cyt., s. 241-249.

AKTY PRAWNE

- [1] Instrukcja Nr 5 Dyrektora Generalnego Służby Więziennej w sprawie szczegółowego trybu organizowania nauczania w szkołach oraz szkolenia kursowego w zakładach karnych i aresztach śledczych z dnia 25 listopada 2008 r., http://www.bip.sw.gov.pl/Dokumenty/instrukcja_21wspawieszczegolowegotrybuorganizowanianauczaniawszkoлах.pdf; 12.08.2016r.
- [2] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78 poz. 483)
- [3] Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 maja 1989 r. w sprawie regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. U. Nr 31, poz. 166)
- [4] Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 stycznia 2012 roku w sprawie Funduszu Aktywizacji Zawodowej Skazanych i Rozwoju Przywiezionych Zakładów Pracy (Dz.U.103/2012)
- [5] Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie szczegółowych zasad i trybu prowadzenia nauczania w zakładach karnych (Dz. U. z 2004r Nr 37 poz.337 z późn. zm.)
- [6] Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. U. z dnia 29 sierpnia 2003 r.)
- [7] Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553)
- [8] Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, poz. 557)
- [9] Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. 1991 nr 95 poz. 425)
- [10] Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz. U. 2010 nr 79 poz. 523)

BIBLIOGRAFIA

- [11] Balandynowicz A., *System probacji w Polsce – diagnoza i kierunki zmian w polityce kryminalnej*, [w:] H. Machel, (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce: w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk, 2006
- [12] Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk, 2007
- [13] Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa, 2001
- [14] Dąbkiewicz K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa, 2012
- [15] Dukiet – Nagórska T., *Prawo karne. Część ogólna, szczególna i wojskowa*, Warszawa, 2012
- [16] Hołda J., Hołda Z., Żurawska B., *Prawo karne wykonawcze*, Warszawa, 2012
- [17] Kowalski G., *Etiologia czynu przestępczego a wykonanie kary pozbawienia wolności*, [w:] J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska (red.), *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*, Lublin, 2005
- [18] Lachowski J., (red.), *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa, 2015
- [19] Leleńtal S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*. Warszawa, 2014
- [20] Machel H., *Kryzys idei resocjalizacji penitencjarnej – problem nie tylko polski*. [w:] G. Chojnacka- Szawłowska, B. Pastwa- Wojciechowska (red.), *Kliniczne i sądowo- penitencjarne aspekty funkcjonowania człowieka*, Kraków, 2007
- [21] Maleszczyk R., *Wpływ aktywnych form oddziaływania penitencjarnego na zmiany postaw skazanych przebywających w areszcie śledczym w Krasnymstawie w latach 1994- 2004*. [w:] J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska, *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*, Lublin, 2005
- [22] Niewiadomska I., *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*. Lublin, 2007
- [23] Paprzycki L., *Problematyka psychiatryczna i psychologiczna w prawie i postępowaniu karnym. Granice kompetencji biegłych i organów procesowych*, „Chowanna” 2011, 2(37)
- [24] Paweł S., *Prawo karne wykonawcze. Zarys wykładu*, Warszawa, 2007
- [25] Pindel E., *Metodyka pracy ze skazanym*, „Probacja”, 2011, nr. 1
- [26] Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa, 2014
- [27] Przybyliński S., *Podkultura więzienia w procesie zmian*, [w:] Machel H. (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce: w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk, 2006
- [28] Puszcza M., *Oddziaływanie na skazanych przez kulturę a realizacja celów wykonywania kary pozbawienia wolności*, [w:] J. Świtka, M. Kuć, I. Niewiadomska, *Osobowość przestępcy a proces resocjalizacji*, Lublin, 2005.
- [29] Pytka L., *Pedagogiki resocjalizacyjna*, Warszawa, 2005.
- [30] Sitnik K., *Teorie biologiczne w procesie wyjaśniania etiologii przestępczości kobiet*, „Folia Iuridica Universitatis Wratislaviensis”, Vol.1 no.2., Wrocław 2012
- [31] Szczepaniak P., *Kara pozbawienia wolności, a wychowanie*, Kalisz- Warszawa 2003
- [32] Szczygieł G., *Spółeczna readaptacja skazanych- próba oceny*, [w:] H. Machel, (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce: w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk, 2006
- [33] Szymanowski T., *Stosowanie nowych unormowań w systemie penitencjarnym po reformie prawa karnego w Polsce*, [w:] H. Machel, (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce: w poszukiwaniu skuteczności*, Gdańsk 2006
- [34] Szymanowski T., Międał J., *Prawo karne wykonawcze i polityka penitencjarna*, Warszawa 2014
- [35] Urban B., Stanik J.M., *Resocjalizacja*, tom 1, Warszawa 2007
- [36] Warylewski J., *O wybranych funkcjach i celach kary pozbawienia wolności*, [w:] H. Machel, (red.), *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce: w poszukiwaniu skuteczności*. Gdańsk, 2006

NETOGRAFIA

- [37] Departament Porządku i Bezpieczeństwa Wewnętrznego, *Informacje o wynikach kontroli Najwyższej Izby Kontroli w sprawie readaptacji społecznej skazanych na wieloletnie kary pozbawienia wolności*, kpb-4101-006-00/2014 nr ewid.177/2015/p/14/044/kpb, <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-readaptacji-społecznej-skazanych-na-wieloletnie-kary-pozbawienia-wolnosci.html>, 18.02.2016.
- [38] Kruczek M., *Więźniowie i bezdomne psy. Przy zakładach karnych schroniska*, http://rzeczow.wyborcza.pl/rzeczow/1,34962,15851828,Wiezniowie-i-bezdomne-psy__Przy_zakladach_karnych.html, 18.02.2016.

- [39] Kuciczek G., *Autorski program resocjalizacyjny z ZK Wojkowie jednym z najlepszych w Polsce*, <http://www.sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wiezionej-katowice/news,36101,autorski-program.html>, 18.02.2016.
- [40] Mońska G., Zientarska A., *Miesięczna informacja statystyczna, Styczeń 2015*, <http://sw.gov.pl/Data/Files/001c169lidz/rok-2015.pdf>, 27.12.2015.
- [41] *Nauczanie skazanych w zakładach karnych i aresztach śledczych*, <http://www.sw.gov.pl/pl/o-sluzbie-wiezionej/edukacja-skazanych/>, 18.02.2016.
- [42] *Oferta zatrudnienia osadzonych*, <http://sw.gov.pl/pl/o-sluzbie-wiezionej/jak-zatrudnic-skazanego/>, 27.12.2015.
- [43] Pachała M., Raszewska S., Golebiowski M., *Najlepszy program resocjalizacyjny pochodzi z Krzywańca, a wyróżniony z Ostrowa Wlkp.*, <http://www.sw.gov.pl/pl/okregowy-inspektorat-sluzby-wiezionej-poznan/news,35960,najlepszy-program.html>, 18.02.2016.
- [44] Startek E., *Projekt Poczytaj mi*, <http://probacja.org/nasze-projekty/projekt-poczytaj-mihr-n-wiezniowie-czytaja-dziecio/>, 28.12.2015
- [45] Wojciechowska M., *Wpis na portalu społecznościowym Facebook*, <https://www.facebook.com/MartynaAtTheEndOfTheWorld/photos/a.140339215564.233603.134582395564/10156488065865565/?type=3&theater>, 18.02.2016.
- [46] Zespół Prasowy CZSW, *Autorzy najlepszych programów resocjalizacyjnych nagrodzeni*, <http://www.sw.gov.pl/pl/aktualnosci/news,37395,autorzy-najlepszych-programow.html>, 18.02.2016.